

Isten hozott a memetika világában!

Ugyanis, ha ezt a hírlevelet olvasod, azt jelenti, hogy legalább egy kicsit érdeklődsz eziránt az izgalmas, újszerű tudomány terület iránt. Memetikával sokan, többféle megközelítésben foglalkoznak: biológusok, pszichológusok, matematikusok, nyelvészek és, ha a honlapon bóklászol, akkor akár Te is.

Első hírlevelünkben egy általános képet kaphatsz a mémek titokzatos világáról. A továbbiakban pedig kiragadunk egy-egy fontosabb, esetleg aktuális témát, hogy Ti is betekintést nyerhessetek az olyan ismert memetikuskok, mint Dawkins, Blackmore és Dennett szemléletmódjába.

Ne higgyétek, hogy amit olvasni fogtok elvont, pusztán elméleti okfejtés! A memetika igenis jelen van mindennapjainkban, mint azt Ti is tapasztalni fogjátok, ahogy egy kicsit elmélyültök ebben az igen érdekes elképzelésben. Sőt reméljük, hogy Ti is hozzájárultok aktivitásotokkal a honlap és egyben a memetika fejlődéséhez.

A kockás miniszoknya, a fülünkbe újra és újra visszatérő Beatles dallam, a bugyutábbnál bugyutább „szőkenős” viccek, melyek már évtizedek óta terjednek közöttünk. Ezek mind-mind a kultúra parányi egységei, építőkövei. Vírusok, melyek agyról agyra terjednek. Ennek az újevolúciós, memetikai elképzelésnek alapját az etológusból, világhírű gondolkodóvá és evolucionistává avanszált Dawkins nyújtotta.

A memetika divat lett. Egy nagyszerűen eltalált mém, amely mára nem csak az elvont bölcsészhallgatókat, az elvakult darwini biológust és a minden újra nyitott tudósokat fertőzte meg, hanem egyre inkább törekszik a közemberek ízlésvilágának is megfelelni. Mára olyan népszerűséget öltött, hogy definíciója bekerülhetett az Oxford English Dictionary-be is. A Google magyar nyelvű keresőjében pedig a memetika atyja, Richard Dawkins majdnem ugyanannyi találatot (74 400) kap, mint az Oscar-díjas amerikai rendező, Steven Spielberg (78 900). Habár ez még mindig csak a fele a szépfiú Brad Pitttel foglalkozó oldalak számának, mégis azt mutatja, hogy a memetika érdeklődést vált ki, újdonságot, izgalmas világgépet nyújt mindenkinek. De mi is tulajdonképpen a mém?

Dawkins 1976-ban írta meg mára alaplátéknak számító, korábban science-fictionnak is beillő tudományos könyvét, Az önző gént. A legenda szerint, áramszünet volt a városukban, és akkor kezdett el gondolkodni mélyrehatóbban a darwini evolúciós elmélet implikációiról, ezekből a gondolatokból pedig elmélet, majd az elméletből könyv született. Egy könyv, amely meghódította a világot, logikai kikezdetlenségével pedig kivívta a tudományos világ figyelmét és egyben kétségeit is.

A mém-elmélet alapjának a darwini evolúciós tanok tekinthetők. A felső középosztályból származó Darwin A fajok eredetében fejti ki evolúciós elméletét, melynek a variációk létrejötte, ezek természetes szelekciója, majdan továbbörökítése az alapja. A kor tudása

alapján azonban a három aspektusból kettőnek a mechanizmusáról fogalmuk sem lehetett, így nem véletlenül sújtotta millió kritika. A variációk létezését és az átörökítés mechanizmusát majd csak a DNS felfedezése, és a genetikai kutatások hozzák meg. Ráadásul a mélyen vallásos korszellem sem kedvezett az evolúciós elméletnek, mégis elindult hódító útjára, és mára a katolikus egyház is elfogadja alapelveit.

Dawkins azonban tovább gondolkodik ennél, így eljut ahhoz a lépéshez, hogy a természetes szelekció alapegysége nem is biztos, hogy az egyed - ahogy az az eredeti darwini tanokban szerepel. De nem is a csoport, vagy a faj. Az öröklődés alapegységének a gént tekinti. A gének legfontosabb jellemzője ugyanis, hogy képesek magukat másolni (replikálni). Minél precízebb ez a másolás, annál nagyobb a stabilitása, és így a túlélési esélye. Így az ember (és természetesen az állatok és növények) egyfajta túlélőgépeket testesítenek meg, a génkomplexek túlélőgépeit. Azok a gének (vagyis replikátorok) maradnak fenn, amelyek a legjobb túlélőgépeket képesek készíteni. Ezek csúcsát képviseli az ember. A könyv címe tehát nem véletlenül Az önző gén, hiszen a túlélés érdekében ezek a gének, génkomplexek csakis a saját érdekeiket nézik. Vagyis az ember „megépítése” és viselkedésének programozása egyetlen célt szolgál: a gének túlélését. A könyv utolsó fejezetében azonban Dawkins azt is felveti, hogy mi van, ha más replikátorok is élnek ebben a világban. Ennek egy általa szellemesnek vett, könnyed példája lesz az emberi kultúrát felépítő replikátor: a mém. Az emberi kultúra létrejöttének és szinte élő organizmusként történő működésének számos elmélet próbált már megfelelő hátteret nyújtani, mint például az evolúciós pszichológia, a szociobiológia vagy éppen Sperber fertőzéselmélete.

A mém szó a görög miméria (utánzás) kifejezésből egyszerűsödött le a gén analógiájára. Dawkins a mémet a „kulturális átadás egységének” tartja, mely agyról agyra költözik. „A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének módja.” A mém pontos meghatározása azonban nem könnyű, hiszen nem tekinthető minden gondolat mémnek, habár Dawkins néhány lelkes követője még ennél is tovább merészkedik a memetika adta ösvényeken. Az angol pszichológus, Susan Blackmore A mémgépezet című könyvében egyenesen azt feltételezi, hogy a mémek evolúciója kihat a genetikai evolúcióra. A híres elmefilozófus Dennett pedig egyenesen azt veti fel, hogy a tudat pusztán folyamatosan cserélődő mémek összessége.

Dennett hangsúlyozza, hogy a jó, túlélő replikátor legfontosabb tulajdonsága az a számos stratégia, amivel képes minél kisebb másolási hibával továbbterjedni. Ezért is lehet a mémek terjedésének alapvető közege a nyelv. Hiszen gondoljunk csak bele, mi történne egy mémmel, ha minden egyes alkalommal le kellene rajzolni, vagy cselekvéssorozatként leutánozni. A végleges torzulás elkerülhetetlen lenne.

Márpedig Dawkins három jellemzővel írja le a sikeres replikátort: másolási megbízhatóság, termékenység, hosszú élettartam.

A mémek másolásának kérdése elég homályos még, és ráadásul élettartalmuk sem túl hosszú. Habár találhatunk kifejezetten régóta jelen lévő mémkomplexeket is, ilyen például Blackmore szerint a vallás. Ebbe a kategóriába lehetne sorolni a kulturális alapkészségeket is, mint például az olvasás vagy a számolás. Más mémek viszont nagyon rövid ideig élnek, és nemhogy generációkat, de még éveket, hónapokat sem élnek túl, gondoljunk csak a szaftos pletykákra, vagy az extravagáns divatirányzatokra. A mémek legalapvetőbb problematikája azonban, hogy habár nagyon sok agy létezik, de nem elegendő, így folyamatos verseny alakul ki a még szabad helyekért. Egyik mém

felülírhatja a másikat, mémek összekapcsolódva mémkomplexeket alkothatnak más mémkomplexek ellen. A stratégiák száma végtelen, és úgy tűnik, hogy a mémek újabb és újabb módokat találnak, hogy birtokba vegyék az emberi elmét.

Egy amerikai médiakutató szerint „A memetika alapvető mindenfajta kultusz, ideológia és reklámkampány megértésében.” Ennek számos módját figyelhetjük meg a hétköznapiakban is. Jelenjen meg akár irodalmi alkotásban, filmben, reklámban, politikában, vallásban vagy divatban, lépten-nyomon belépünk botlunk. Vannak filmek, melyeknek bizonyos gondolatai, képi világa, szlogenjei beépülnek a köztudatba és az aktív szóhasználat részévé válnak. Gondoljunk csak például a Mátrix látványvilágára; a fekete napszemüveg és bőrkabát szezonális divathullámot teremtettek, csakúgy a köznapi életben, mint néhány reklámban. Hasonló az évtizedek óta tomboló Csillagok háborúja örület. Mióta tudjuk, hogy az Erő velünk van, azóta ezt sulykolják belénk számítógépes játékokon, szlogeneken, reklámokon, gyorséttermi ajándékokon, karikatúrákon keresztül, és persze ezzel vásárlásra sarkallnak, hiszen ki akarná az Erő sötét oldalát képviselni. Ez a mém így könnyedén férközött be az életünkbe, akár akartuk, akár nem, akár láttuk a filmet, akár nem.

Ugyanez elmondható bizonyos rajzfilmekre, melyek a gyerekek, de sokszor a felnőttek körében igen népszerűek, például a Dragonball vagy a Pokémon, manapság pedig Spongya Bob és mesebeli esetlen társai indultak hódító útjukra. Ezek mind szezonális divatot alkotnak, melyek gyorsan terjednek, sok elmét meghódítanak, azonban egy idő után elfáradnak. Gondoljunk csak a néhány éve kirobbanó Tamagotchi-örületre, melynek hevében még temetőt is építettek az elhasználadott, megunt játékok számára. De ki gondol már ma arra, hogy Tamagotchit vegyen magának?

Ugyanígy jár néhány reklámfilm szlogenje, melyek egy ideig élénken élnek a köztudatban, majd egy idő után elfáradnak, és újat kell kitalálni helyettük (Gondoljunk csak az egyidőben számos reklámot fizető Szemlédi András lottóötös nyertesre). Vannak azonban olyanok is, melyek sajátos formában, például dallamba ágyazva jó néhány éve stabilan élnek („Calgonnal a mosógép is tovább él”). Feltételezhetően egy-egy fülbemászó dallam könnyebben beférkőzik az emberek tudatába, és sokáig fenn is marad („Don't worry, be happy” vagy a Vuk, a Mézga Család és a Süsü rajzfilmek címadó dalai). A divathullámok pedig tökéletesen példázzák a rövid, de annál gyorsabban terjedő mémkomplexeket. Ha ezt ráadásul még egy felkapott híresség is terjeszti, akkor nincs megállás. Ez nemcsak ruhákra, cipőkre igaz, hanem hajviseletre, sminkre, kozmetikumokra, hiszen hány fiatal szeretne bizonyos sorozatszárak által népszerűvé tett viseletet, például a Jóbarátokból ismert „Rachel-frizurát”.

A mai, információs társadalomban azonban rekordsebességgel terjednek az Interneten is bizonyos mémnek - vagy mémkomplexnek – tekinthető egységek. Szárnyra kapnak például home-videók, vagy vicces, karikírozható figurák, melyek meghódíthatnak egy egész országot, és aktív főszereplői vicceknek, történeteknek, vagy akár tv-műsoroknak is. Néhány éve egymással vetélkedett a népszerűségért a neten, majd a televízióban is Szalacsi Sanyi bácsi és Polgár Jenő, akiknek a mondatai már-már szlogenné váltak a fiatalok körében, sőt kultusszá avaszták, miután számítógépes játékokat, honlapot terveztek a főszereplésükkel. Az utóbbi egy hónapban pedig Cuki hódít töretlenül, de kérdés, vajon ő meddig maradhat a köztudatban, vagy teremthet-e kultuszt magának. Az e-mailen terjedő viccek, humoros képek és a „ha ezt nem küldöd tovább, soha nem leszel boldog” – típusú hoaxok is ugyanezen a mechanizmus alapján élnek tovább és maradnak fenn, habár ezek igen gyors terjedésűek és rövid életűek.

A memetika segítségével jól magyarázható jelenség a pletyka is, mely igen fontos szervező elem a mindennapi életünkben. A pletyka szintén gyorsan terjed és általában rövid ideig marad fenn, azonban tapasztalataink alapján rendkívül életképes és meghatározó jelentőségű a személyes interakcióinkban. De vannak természetesen olyan mémek, mémkomplexek, melyek generációkon és akár évszázadokon keresztül is életképesek és fennmaradnak, egy életre meghatározván gondolkodásunkat. Blackmore szerint egy ilyen mémplex a vallás is.

Blackmore felveti azt a kérdést is, vajon mi a személyiség, mi az én? Magyarázható-e ez a tartós tulajdonság-együttes a mém-teória fogalmaival? Blackmore szerint az én nem más, mint rengeteg mém összekapcsolódásából létrejött mémkomplex. Ez folyamatosan változik, hiszen újabb és újabb mémek csatlakoznak a már meglévő éhez, mint mémkomplexhez. Sőt, a már említett Dennett odáig megy el, hogy az ember nem más, mint mémekkel megfertőzött állat. Szerinte az egyetlen különbség az állat és az ember között, hogy az ember már nem egy, hanem két különböző replikátor játékszere. A mémekre alapvetően igaz az, hogy alkalmazkodniuk kell a már meglévő mémekhez, fennmaradásuk az éppen fennálló ökoszisztémától függ. Számos mai mém csak adott kulturális közegben maradhat életben és másolódhat töretlenül, mint például a festett haj, a mély dekoltázs. A miniszoknya életképes a nyugati civilizációkban, azonban az arab világban egyszerűen képtelen megvetni a lábát. Ott más az ökológiai közeg, ott más mémek maradhatnak fenn és másolódhatnak. E gondolatok köré szerveződik a kultúra. Felvetődhet azonban a kérdés, hogy a mindennapi életünkből vett példák, jelenségek vajon milyen tudományos vizsgálódás alapjai lehetnek a memetika keretén belül. Tudományos-e? Hogyan tudjuk mindezeket a tudomány eszközeivel bizonyítani? Ezek mind megoldásra váró kérdések.

A memetikát ugyanis nem fogadta jó szemmel és szájjal a tudományos élet, és a biológiát a bölcsész tudományokkal összekötő kapocs nem véletlen ébresztett kétségeket sokakban. Tudományt alkotni a mai világban ugyanis nem könnyű feladat, még ha olyan szenvedélyes vállalkozókról is van szó, mint az etológus Dawkins, a pszichológus Blackmore és a filozófus Dennett. Lelkesedésben ugyanis nincs hiány, kutatások és újabb elméleti megközelítések kerülnek ki hétről hétre a memetika rajongók kezei közül. A memetika számos társas-társadalmi tényező miatt is népszerűtlenségnek örvend. Ennek hátterében elsősorban is evolúciós gyökerei állnak, ráadásul a témát feldolgozó művek többségéből süt az ateizmus, ami nem tesz jót az eladási adatoknak a nyugati, keresztény alapú kultúrákban.

A kritikák egyik leghíresebb példája az öngyilkos-mém, ugyanis nincs ember, aki nem gondolkodott volna még az öngyilkosság kérdéskörével, így beépítve önmagába ezt a mémet. Az emberek többsége azonban mégsem követ el öngyilkosságot. Ennek magyarázatára azonban már korábban rávilágítottunk a mémkomplexek létrejöttével. A felvetés viszont kifejezetten érdekes, hiszen kikezdi a kezdetben nehezen támadhatónak hitt elméletet.

A tudományos kritikák azonban ennél jóval komolyabbak és összetettebbek. Felvetik a kérdéskört, hogy az agyak különbözőek, így ugyanaz a mém más közegben csak más módon képes megjelenni. Dawkins hangsúlyozza is, hogy a mémek függetlenek az őket megvalósító közegtől, ezzel azonban a Dennett által ellenezett funkcionalizmus csapdájába esnek. Ráadásul a mémek keletkezésének kérdése is sok helyen körkörös érveléssel magyarázható csak meg. Erre még rátesz egy lapáttal, hogy a replikátorokat

jellemző másolási megbízhatóság, a termékenység és a hosszú élettartam is számos problémát vet fel.

A biológiai alapú analógiáknál viszont nagyon fontos a precizitás. Sokszor ugyanis a mechanizmuson kívül alapelvek is sérülnek. Ugyanis, ha az evolúciós elméletben a génhez az élőlény fog kapcsolódni, de akkor mi fog a mémhez. Mi lesz az élőlény memetikus analógiája?

Úgy tűnik tehát, hogy a memetikának még nagyon sok kérdésre kell választ adnia, ahhoz, hogy tudománnyá válhasson.